

„...A KÉKPÚPÚ TEVE”

Kuncz Aladár, Németh Andor és József Attila szövegköztessége

József Attila írja Németh Andorhoz szóló egyik versének utolsó szakaszában. „Vad ágyúszóval vágatott / gyöngyház-korán a tenger át, / két fürtjén őrzi a leölt / halacskák szürke sóhaját.” Éppen ez az a versszak, amelyről – Hankiss Elemér tollából – megszületett az első magyar strukturalista elemzés. Meglepő (vagy éppen nagyon is természetes), hogy az elemző nem tud arról, hogy Németh Andor mint a vers címzettje és a költő barátja, értekezett a hozzá intézett versről, mégpedig oly módon, hogy – mintegy „előre” – igazolja a szövegértelmezést s úgy interpretálja a szöveget, mint amely az általa a Fekete kolostorban töltött évek melankóliáját summázza szépséggé. Így ír erről az időszakról: „Az Atlanti-óceán partközeli szigetein egy középkori klostrom, majd egy III. Napóleon korabeli erődítmény magányában borongtam végig a világháborút, magamba süppedve és végképpen feladva magamat. Mindez hangosan kiabált magatartásomból és minek-jeimből.”

Feladatunknak azt tekintjük, hogy megnézzük, mi lehet a magyarázata annak, hogy – akaratlanul – egybecseng az interpretáció és az élmény, illetve azt, vajon hogyan formálódik meg ez a képzetsor Kuncz Aladár *Fekete kolostor* című regényében, azaz hogyan jelenik meg Németh Andor a műben, illetve hogyan nyilatkozik meg Németh Andor Kuncz Aladárról versben és prózában (esszében, tanulmányban, visszaemlékezésben) egyaránt.

Logikusan adódik az a kérdés is, hogy mindezek után mi a műfaja a Kuncz Aladár-regénynek: regény, napló, visszaemlékezés vagy mindegyik. A kérdésre keresve a választ figyelünk a mű intertextualitására, még arra is, mit olvastak a mű „hősei”, milyen irodalmi alkotások jelentették gondolkodásuk alapjait, illetve milyen módon jön létre a két háború közti erdélyi (és egyetemes magyar) próza egyik jelentős alkotása.

Igazából nem érintjük a regény recepciójának problematikáját, de egyúttal mégis megkíséreljük elhelyezni a művet a modernitás poétikatörténetében.

*

Hankiss Elemér nem véletlenül választotta a *Németh Andor* című József Attila-verset akkor, amikor bizonyítani szeretne volna, hogy van létjogosultsága a strukturalista verselemzésnek, ugyanis a mű egyértelműen alkalmas arra, hogy

benne feloldjuk a metaforikus beszédmód lehetséges sajátosságait. Érdekessége a textusnak, hogy maga a címzett, tehát Németh Andor volt az első értelmező. A kitűnő esszéista és költő, mármint Németh Andor – akiről tudjuk, hogy – eleinte tulajdonképpen mestere volt József Attilának, később ő lett követőjévé, az bizonyos, hogy József Attila kortársai közül ő volt az, „aki kritikusként részt vett a költő nagy művészetének szellemi előkészítésében, közeli szemtanúja volt nagy fordulatainak, értette barátja eszejárását, ha a mesterség dolgaiban megnyilatkozott, érzékenyen fölfogta művészi szándékait, s még a költészetével szembeni fenntartásai is tanulságosak.”¹ Nem véletlen, hogy kapcsolattörténetük szerves része lett a szakirodalomnak, mint ahogy a versnek is több értelmezése ismert.² József Attila többször is írt élete során verset Németh Andornak, most azonban azért épp csak ez az egy vers lesz vizsgálatunk tárgya, mert ez az egyetlen olyan vers, amely személyesen, sorsában is fontos volt Németh Andornak, mégpedig olyan módon, hogy reagált e neki szánt szövegre annak megszületésekor és később is, akkor, amikor az első – nevezzük így! – autentikus életmű-summázatait írta a költőről. Ha eltekintünk a túlzott pszichologizációtól, ami egyébként általában is jellemezte Németh Andort, azt kell mondanom, valójában nagyon jól érzékelte azt, amit vizsgálni kívánunk.

De lássuk Hankiss értelmezését, illetve magát a verset! Hankiss Elemér 1969-ben megjelent könyvében az úgynevezett komplex képekről értekezve választja ki azt a verset, amely tárgyunkra vonatkozik. Így szól a szövegről. „Az első, már tökéletesen megszerkesztett komplex kép egy 1927 végén megfogalmazott, majd 1929-ben, a *Nem Én Kiáltok* [sic!] című kötetben végleges formáját elnyert versben található. A *Németh Andor*hoz írt vers harmadik strófájában:

*Vad ágyúszóval vágatott
Gyöngyház-korán a tenger át,
Két fürtjén őrzí a leölt
Halacskák szürke sóhaját.*

Két komplex kép van itt tulajdonképpen egybeszőve. Az *első két sorban* található kép a következő fontosabb stíláriis mozzanatokból épül föl. A kiinduló mozzanat egy metafora, vagy pontosabban egy *metaforikus jelző*: »gyöngyház-korán ... át« – ami a helyett állhat itt, hogy »gyerekkorán«, »ifjúkorán« át, s az összekötő kapocs a kép és a jelentés közt valószínűleg az, hogy a gyerekkor – a költő s az olvasó képzeletében – éppolyan érzékeny, sebezhető, éppoly gyöngyösen fénylő, mint a kagyló. E metaforikus jelzőtől egy újabb *metafora* függ, a »tenger«, mely úgy veszi körül, s úgy rejti magában a gyöngyházkagylót, mint az élet, a világ, a társadalom, a korszak a növekvő gyermeket. Illetve ez a tenger, ahelyett, hogy rejtette, óvta, táplálta volna a kagylót, »átvágatott« rajta – s ez

egy újabb *metaforával* kombinált *megszemélyesítés*, mert tenger, élettelen tárgy lévén, önmagában nem, csak megszemélyesítve, és mondjuk: egy paripához, méneshez, csordához hasonlítva »vágathat át« valamin. S nem vágathat, legfeljebb csak metaforikusan és megszemélyesítve, a tengermetafora másik tagja: a korszak, a világ, a társadalom sem. S *metafora* az is, hogy »vad ágyúszóval« vágatott a tenger, s a helyett áll itt, mondjuk, hogy dübörögve. De míg eddig mindig a tengerről volt szó, itt hirtelen a metafora másik tagja, a »korszak«, az »élet«, a »társadalom« kerül az előtérbe, mert ezek már nem metaforikusan, de a szó szoros értelmében átvágtatnak »ágyúszóval« a gyerek ifjú évein. Ebben az esetben a »vad ágyúszóval« *metonímia*, mert a résszel vagy okozattal utal az egészre, illetve az okra, vagyis az *ágyúszóval a háborúra*, mely átdübörgött a vers hőséneke ifjúkorán. E két első sorban tehát több metaforából, megszemélyesítésből és metonímiából épül föl az a komplex kép, mely azután beleszövődik a következő két sor komplex képébe, ahol is mindenekelőtt egy *megszemélyesítést* találunk, azt, hogy: »két fürtjén őrzí a... halacskák... sóhaját«, ami *metaforikus* kifejezése annak, hogy a haja megőszült. *Metafora* az is, »leölt halacskák«, a háborúban elesett katonáknak az előző két sor tenger-kagyló képéhez kapcsolódó metaforája. A következő hatásmozzanat *színesztézia*, vagyis különböző érzékelési síkok keveredése (»szürke sóhaja«), mert egy vizuális jelzőt kapcsol össze egy akusztikai fogalommal, illetve egy konkrét, egyébként tárgyakhoz tapadó jelzőt egy nem tárgyi jelenséggel. De a »szürke« egyben *metaforikus jelző* is, mert arra is utalhat, hogy a sóhaj olyan élettelen, elhaló, tompa, bágyadt volt, mint a szürke szín. Közrejátszik itt egy jobb szó híján *metatézisnek*, áttételnek nevezendő stiláris mozzanat is (a klasszikus stilisztika »ennalagé«-nak nevezte), amelyen azt a József Attila verseiben gyakran előforduló jelenséget értjük, hogy egy-egy szót kiszakít saját környezetéből, s a mondat egy másik tagjával kapcsol össze. Azt írja például itt, hogy a »halacskák szürke sóhaját«, ahelyett hogy: a »szürke halacskák sóhaját«, s a halacskákat annál is inkább megilleti itt a szürke jelző, mert tulajdonképpen a szürke mundéros, s a halálban szürkére sápadó katonák metaforái.”³

Mielőtt a teljes József Attila-textust idéznénk – és nem is kell, hiszen maga Németh Andor is idézi –, el kell mondanunk, hogy a kortársak közt Németh Andor volt az első, aki fontosnak tartotta hangsúlyozni Ignotus Pálra hivatkozva József Attilával kapcsolatban, hogy az a költő volt, aki kóklernek tartotta az olyan költőt, ki a kedvesét a hangulat vagy rím kedvéért szőkének dalolja, holott a valóságban barna. Ignotus Pál szó szerint így fogalmaz. „Ő, bármilyen vadul száguldott is képzelete, úgy ragaszkodott a valóság minden porcikájához, mint a leltári tárgyhoz, melyről fejvesztés terhe mellett kellett számot adnia. Ha életírói azt olvassák verseiben, hogy édesanyjának a háború vége felé csirkét szerzett, de amire elvitte neki, holtan találta őt, akkor fogadják el nyugodtan a

leghitelesebb adatnak. Ha valahol azt írja, hogy hazafelé menet nézte a jázminokat, akkor mérget vehetnek rá, hogy nem orgonák voltak.” Németh Andor Ignotus megállapításait tartja szem előtt, amikor – nem sokkal a költő halála után – a *Medáliák* értelmezésére vállalkozik. A feladatkijelölés érthető, hiszem személyes emlékeit jelenítheti meg „interpretáció” címén s így egyúttal méltón tudja búcsúztatni is költőbarátját.

Érdeemes (szinte) a teljes elemzést idézni, ugyanis számos pontján szimptomatikus és – mint látni fogjuk – segít Kuncz Aladár regényét is – egy új szempontból – megvilágítani. Németh tehát így közelíti meg a *Medáliákat*: „Valóság van mögöttük, habár elbűvölten, s a be nem avatott számára felismerhetetlenül. [...] Ilyen az a verse, melynek ezt a címet adta: *Németh Andor*. Miért? Szabad-e elárulnom? Szabad-e visszavarázsolnom a varázst, kibontanom a szépen fonódó verssorok mögül a tartalmat, melyre kihívóan, de követhetetlenül utalnak? Tulajdonképpen nem volna szabad. A valóságnak ez a kibontogatása önmagában ugyanolyan művészietlen attitűd, mint teszem egy kubista képen, melynek a címe mondjuk *Oktogon*, összehasonlítgatni a műalkotást azzal, amire hivatkozik. Egyetlen ments égem van erre a szentségtörésre, de az komoly. Ez a kis egzegézis bevilágít minden esztétizálásnál jobban, mert szemléletesebben világítja meg József Attila valóságvarázsoló művészetét.” S itt idézi a vers teljes szövegét, amely így hangzik:

*Egy nagyon tiszta vízcseppet
Dörgöljete a szemire –
harminchat éve várja már
térden a kétpúpú teve.*

*Lidi, főzz neki húslevest,
rabbi, mondj neki kabbalát,
vegyetek békákat neki,
hogy legyen népe legalább.*

*Vad ágyúszóval vágatott
gyöngyház-korán a tenger át,
kék fürtjén őrszi a leölt
balacskaék szürke sóhaját.*

Érdeemes és tanulságos talán még az általánosításaira is figyelni: „Hogy egy költő egy személyes ismerősének a nevét írja verse fölé, magában véve nem rendkívüli. Volt idő, amikor egyenesen divatban volt. Az ilyen vers lehetett hatalmas kitárulkozás, amikor is a költő a nyilvánosság előtt tréfál vagy

érzelmeskedik a címben megszólítottal, fesztelenül bár, de félszemmél mégis a halhatatlanságra sandítva, s lehetett figyelmesség csupán, amikor is a költő általános érvényű, emelkedett eszméket fejteget, s a címnek a vershez, magához nincs további köze. József Attila verse egyik kategóriába sem tartozik. Tulajdonképpen tartalma a közönség számára teljesen érthetetlen. De ugyanakkor mégis a nyilvánosság felé fordul, nem felém. Nem pajtáskodó, bizalmaskodó vers, nem tartalmaz meghitt intimításokat, képei áttetszően tiszták, személytelenek. Nem impresszionista vers, nem egy pillanat hangulatát rögzíti meg, hanem egy kapcsolatnak a szintézise. Portré, habár felismerhetetlen. Ítélet, buzdítás, szelíd tréfálkozás minden vonatkozásban egyszerre, egymásba ékelve, egymásra montírozva.” Ha valakinek, akkor éppen Németh Andornak a legkevésbé sem róhatjuk fel, hogy nem ismeri fel – nem is ismerhette föl –, hogy a versben az egyik első magyar szürrealista szöveg formálódik meg, még akkor sem kifogásolhatjuk e felismerés elmaradását, ha pontosan tudjuk is, hogy avantgarde felé mutató – poétikai elvei vannak a legnagyobb hatással József Attilára. Csakhogy itt Németh Andor személyes érintettségét, tulajdonképpen sorsát látja viszont a szövegben, mégpedig Kuncz Aladárhoz hasonló módon: a Németh-esszé ugyanis közvetlenül a költői szöveg szerzőjének halála után született, a vers egyike a legjelentősebb korai József Attila-verseknek, tehát az elemzés ilyen értelemben már emlékidézés is, arról már nem is beszélve, hogy a textus egyúttal arra is készíti az esszé szerzőjét, hogy még korábbra, hadifogságának idejére is visszaneézzen. Ezt is teszi az esszé legszemélyesebb – érthetően hosszúra nyúló – befejezésében: „Mikor József Attilával megismerkedtem, mindketten végtelenül elhagyatottak voltunk. Én voltam az idősebb, ő volt a bizakodóbb. Ismerkedésünk első percétől kezdve ösztökélt, unszolt, mindenáron fel akart rázni csüggedésemből, apátiámból. Valójában mindvégig ez maradt a viszonyunk. Találkozásunk évében még mélységesen rám nehezedett a Fekete kolostorban töltött évek melankóliája. Az Atlanti-óceán partközeli szigetein egy középkori klostrom, majd egy III. Napóleon korabeli erődítmény magányában borongtam végig a világháborút, magamba süppedve és végképpen feladva magamat. Mindez hangosan kiabált magatartásomból és minek-jeimből. Ezt summázzák szépséggé a következő sorok: *»Vad ágyúszóval vágatott / gyöngyház-korán a tenger át, / két fürtjén őrszi a leölt / halacskák szürke sóhaját.«* Nem tudtam beszélni soha ezekről az évekről, ma sem tudok. Valami dermedt közömbösség fagyott rám, valami életuntság, amit érzéketlenségnek is lehet, ha tetszik, minősíteni. A gyöngyház vastag, áttörhetetlen kéregként rakódott a kedélyem köré. Egyszer kuriózumként megemlítettem Attilának, hogy nem tudok sírni. *»- Az a te bajod – csóválta a fejét. – Így már értem, hogy csak két fürtöd érezte a világháborút. Ne aludj! Ébredj fel!«* – rázott fel olykor. De nem tudtam kiszakadni mélabúmból, bárhogy ösztökélt. Ezért vár ma is még, s

nyilván hiába, a kétpúpú [sic!4] teve, bármily szolgálatkészen térdel is előttem... Ő vinne, bizonynal vinne. De valami visszatart attól, hogy elhelyezkedjem púpjai között... Talán ez is azért van, mert nem tudok sírni. Innen az első két sor, a mindennél fontosabb: *Egy nagyon tiszta vízcseppet dörgöljete a szemire.* Kik? Erről is gondoskodott. Amikor Pestre kerültünk (erőszakkal szállított haza), minden hozzátartozóját, barátját és ismerősét rám uszította, hogy rázzanak föl közönyösségemből, gyógyítsanak meg. Csodálatos, hogy ez a magányosságra ítélt lélek, aki valójában összehasonlíthatatlanul magányosabb volt, mint én, milyen szörnyű állapotnak tartotta a magányosságot. Egyszer azt mondta, hogy kívül-belül békához hasonlítok. Pár nap múlva a városligeti tó környékén sétáltunk, nyár volt, a békák brekegtek. »Szólongatnak a barátaid!« – bökött meg tréfásan. Innen, magányosságomat fájlalva, a felszólítás: *Vegyetek békákat neki, hogy legyen nép legalább.* Felvitt a nénjéhez és a sógorához, s lelkükre kötötte, hogy megkülönböztetetten jól bánjanak velem. *Lidi* (ez a nővére) *főzz húslevest,* *rabbi* (ez a sógora) *mondj neki kabbalát.* Minden szava, minden átfutó gondolata résztvevő barátság és segíteni akarás. Jó a vers? Nem tudom. Akár az, akár nem az, József Attila féltő barátságának megható megnyilatkozása számomra. S ami az igazi titkokat illeti, nyilván azok az igazi titkok benne, amikre itt otrombán rávillantottam. A versekkel is úgy vagyunk, mint az álmokkal. Amiről én beszéltem, az még mindig csak a manifeszt tartalom. A mélység, a titok nem itt van, hanem egy réteggel mélyebben, ott, ahova még az emlékező elemzés kutató sugara sem tud lehatolni...»⁵

Mindezek után lássuk, hova hatol le e kutató sugár a *Fekete kolostor* című műben, azaz próbáljuk meg „szembesíteni” szerzőinket! Tehetjük ezt annál inkább is, mert azt is tudjuk, hogy József Attila bár Németh Andornak volt igazi barátja, ismerni Kuncz Aladárt is ismerte, nem egyszer küldött neki kéziratot Kolozsvárra az *Ellenzék* számára⁶, ilyen kapcsolatukat a levelezésben is nyomon követhetjük.⁷ Minket azonban most az érdekel, hogy a József Attilaversben megismert Németh Andor-i élményanyag hogy szembesíthető Kuncz Aladáréval. Meglepő, hogy Kuncz Aladár, értelmezésem szerint az olvasó által elvárthoz képest kevésszer utal Németh Andorra a regényben, annak ellenére, hogy maga is úgy emlékszik, hogy egyik legfontosabb „hőse” éppen Németh Andor volt. Nézzük meg a regényt e szempontból s próbáljunk választ adni a bennünk – olvasókban – felmerülő kérdésekre! Mielőtt ítélnénk, gondoljuk csak végig, milyen körülmények közt írta jegyzeteit és magát a regényt is Kuncz Aladár.

Németh Andor már a regény elején megjelenik, ő az, akinek példájával meg tudja mutatni a szerző, milyen nehéz volt tudomásul venni, hogy bár egy civilizált ország kultúráját megismerni érkeztek Franciaországba, a háború szinte mindent „kifordított” a maga rendjéből. Kuncz ezt írja: „A mi rendőrségi jelentkezésünk

elég enyhén folyt le. Németh Andor például egyszerű levélborítékra kapott kiürítési igazolványt. És ez így is volt rendjén. Végre ahhoz, hogy valakit »indesibrable«-nak (nem kívánatos elemnek) minősítsenek, igazán fényűzés lett volna még a bizonyítványok garmadáját is megkövetelni, mintha csak valami kedvezményt osztogatnának.” (24. oldal)⁸

Legközelebb akkor szól barátjáról, amikor Párizst akarja bemutatni. Talán nem véletlen, hogy ehhez éppen Németh Andort választja példaként: „Párizs!... Mit adtam volna érte azelőtt, ha váratlanul azt mondják, hogy két hetet tölthetek benne. Most, hogy börtönömmé lett, csak egy vágyam volt, mentől előbb kimenekülni belőle. [...] Nem reggeliztem, délben két süteményt ettem, esténként a Panthéontól jobb kézt eső valamelyik régi utcában negyven fillérért borjúsültet fogyasztottam el. Ebbe a kis vendéglőbe, ahol a sütőkemence benne volt az étteremben, rendszerint szállóbeli társaimmal: Soltész Gyulával és Németh Andorral jöttem. [...] Németh Andor, aki tanársága mellett író is volt, s a *Veronika tükre* című egyfelvonásosával fel is tűnt már Budapesten, szintén nem romantikus lázzal jött Párizsba, ha irodalmi célokkal is, mint annak idején mi. Közte és köztem alig volt öt év korkülönbség, s rajta máris érezhető volt a fiatalabb nemzedék higgadtabb, kiszámítottabb és minden lelkeség nélküli állásfoglalása.” (27–28. oldal) Érdekes módon, éppen ez az a pillanat, amelytől kezdve létrejön az *irodalom az irodalomról* állapota, ugyanis itt tesz vallomást Kuncz arról, kiket olvasott ő maga, illetve kiket ismert meg Németh Andoron keresztül. Minderről így vall a regény szerzője: „Én Verlaine, Mauras, Mallarmé nyomait kerestem Párizsban. Egyetlen olvasmányom ezekben a nyomasztó napokban is a *Poètes d'aujourd'hui* volt, mely a szimbolikus költőket foglalta össze, s régi párizsi szokásaimból most is csak egy maradt meg, hogy a Luxemburg-kerten, az Observatoire-fasoron át sokszor jártam el estefelé a Montparnasse-temetőbe Baudelaire sírjához... Németh Andort mindez már nem érdekelte. Kedvenc költője Claudel volt, s kíváncsisága mindenek előtt a dadaisták s az úgynevezett szimultaneisták felé fordult. Különben is az új francia irodalmi irányok tanulmányozására jött Párizsba Révész Andor nevű barátjával együtt, aki szintén tanár volt, s esszéistának készült. Már a regény elején éppen Németh Andor ad alkalmat arra, hogy Kuncz Aladár megrajzolhassa a maga autoportréját. Ez a rész így hangzik az opusban: „Három tanártársammal majd minden nap összejöttünk. Most nem irtóztunk úgy a magyaroktól, mint régen, amikor a gyorsan múló szép párizsi napokat nem akartuk magyar szóra, magyar társaságra pazarolni. Közös sorsunk közelebb hozott egymáshoz. Németh Andor elmondta, hogy már azelőtt is látott Párizsban, mielőtt Bretagneba mentem. Közös ismerősök mutattak meg neki. Kávéházban ültem, olvastam. Szememen monokli, előttem abszintes pohár. Írásaim után, s amiket azelőtt Budapesten rólam hallott, éppen ilyennek képzelte... Németh elbeszélése

magam előtt is jobban megelevenítette lényemet. Éreztem, hogy az életem határvonalhoz jutott. Érdekes, hogy ez az ösztönszerű sejtelem már Budapes-
ten is élt bennem. Az a monoklis, abszintes Párizs-rajongó, mondjuk, dekadens
életélvező utolsó párizsi útját akarta megtenni. Még egy szippantás a *l'heure
blanche*-os mámorból, azután megtérés a munkás, józan, családi élethez.” Itt
utal arra a szerző, hogy volt a sorsában már nő, aki erőt adott a lelkében. „Volt
is már választottam. Párizsba való elutazásom előtti napon a svábhegyi golfpá-
lyáról kísértem vissza Pest villanegyedébe. Mikor búcsúztunk, egymás szemé-
ből kiolvastuk szándékunkat. Kékruhás alakja eltűnt a kert bokrai között, a
vasajtó becsapódott utána. Az ajtó hangja már akkor kisé megrezzent. Később
a bezáródásnak ez a zaja, végzetszerű befejező akkordja a szenvedés és magány
csöndjében mindinkább nőtt... Budapestről való elutazásom utolsó pillanatig
bizonytalan volt. A kisbankok, szövetkezetek csak uzsorakamat mellett akartak
pénzt kölcsönözni. Már elhatároztam, hogy Kolozsvárra megyek, amikor egy
tanár kollégám, akivel az utcán véletlenül összejöttem, pár perc alatt szerzett
kamatmentes, baráti kölcsönt. Úgy látszik, mennem kellett... De Párizsban
már örömöm nem volt zavartalan. Valami űzött, hajtott. Az az ember, akit
Németh Andor a kávéház teraszán látott, már elhatározta, hogy mihelyt Pestre
visszamegy, megkéri a lány kezét. Mégsem fordultam akkor még vissza, hanem
a nyugtalanító Párizsból előbb elmentem St. Malóba, s onnan pár napi tartó-
zkodás után a finistére-i faluba, ahol a mozgósítás ért.” (29. oldal)

A legközelebbi locus egy séta alkalmára vonatkozóan utal Németh Andorra
(85. oldal), fontosnak találom azt a részt is, amelyben a levelek fenntartó erejét
fogalmazza meg (163. oldal), majd pedig a vágyak élményéről (166. oldal) vagy
Az első sétáról (184. oldal) ír, a legizgalmasabbnak azonban éppen az tűnik,
amikor közös olvasmányélményeikről számol be. Tulajdonképpen ez lenne az
a pont, ahol érdemes lenne végigvenni, hogy a felemlített szerzők és irodalmi
alkotások milyen módon határozzák meg (meghatározzák-e?) magát a regényt.

„Beletemetkeztem teljesen a könyvekbe. Németh Andorral együtt olvastunk
németül, angolul és spanyolul. Fennhangon felváltva olvastuk el az egész
Goethét, Kleistot, Hebbelt, az egész Shakespeare-t, Calderonnak vagy tíz da-
rabját s a teljes *Don Quijote*-ét. Azon kívül mindent olvastunk, ami csak ke-
zünkbe került: Ibsent, Knut Hamsunt, Jakobsent, Mayert, Kellert, az orosz
regényírókat, német folyóiratkötegeket. Tolsztojt előbb németül, azután franci-
ául olvastuk. De még mindezek mellett is nagyon sok időnk maradt, s ha
könyv nem akadt elég, akkor előlről kezdtük újra az egészet.” (269. oldal)

Az ezt követő résznél azért érdemes hosszabban elidőzni, mert Kuncz tu-
lajdonképpen megfogalmazza, hogyan készült el saját regénye, szinte mintegy
magyarázatot kapunk arra is, miért lett a *Fekete kolostor* minden más művénél
sikeresebb vagy – hogy gonoszabbul is érveljünk – egyáltalán miért lett valóban

kitűnő munka ez a mű. Minden bizonnyal azért, mert szerzője vállalta önmagát, mert képes volt önmaga előtt is őszintén feltárulkozni, mert tudott szabad lenni arra, hogy rákérdessen, mire való e földi létben, mert – s talán ez a legfontosabb – meg tudta jeleníteni önmagát mint regényíró, aki az élményanyagát is az irodalomból (is) veszi s aki tudja és tudatosítja, hogy a szituáció, amelybe került – hadifogság, a börtönélet – bármily kegyetlen is, tulajdonképpen mégis jó, mégpedig azért, mert ebből regény születhet, mert – ha tetszik – *irodalmasítható!* S mindezt úgy írhatja meg, hogy bár utólag, memoire-ként tűnő szöveget teremt, eljátszhat annak lehetőségével, mintha az akkor és ott helyzet adná a narratívát s ezt ráadásul szabad is – úgymond – bevallani, hiszen például a könyv 3. részében így ír, ismét éppen Németh Andorra vonatkozóan: „Délutánonként külön-külön olvastunk francia írókat. Ebből volt elég, nem kellett takarékoskodnunk, hogy egy könyvet egyszerre ketten olvassunk. Néha megesett, hogy egy regény környezetétől vagy embereitől napokig el sem váltam. Mintha teljesen átköltöztem volna világukba. Késő este tettem le kezemből a könyvet, éjszaka azokról az emberekről álmodtam, akik benne szerepeltek, de egészen más dolgokat éltem át velük, mint ami a könyvben írva volt. Tovább vittem életüket, elkevertem a magam sorsába, vonatkozásba hoztam ismerőseimmel. Reggel azután újra folytattam történetüket, s a magam mindennapi élete pillanatra sem zökentett ki képzeletvilágukból.”

Ebben a részben éppen az a szép, hogy Kuncz Aladár mintegy vállalja a mai olvasó, következésképpen a naiv író szerepét s e szerep egyúttal alkalmassá teszi arra, hogy valójában jelentős művet hozzon létre, ez azonban éppen azért valósulhat így meg, mert önmagában is képes tudatosítani a szövegkezelés eme módját, azaz a lehető legjobb példáját hozza így létre a klasszikus intertextualitásnak, annak a szöveggöziségnek, amely már *in statu nascendi* önmaga születéséről vall: „Talán az átélésnek e miatt a beteges vágya miatt szerettem különösen azokat az írókat, akik a valószerűséget apró részletek festésével adják vissza. Így lett azután nem képzeletemnek, hanem valóságos életemnek részévé az a szoba, ahol Dosztojevskij Raszkolnyikovja leborul a szegény, nyomorult perdita előtt: »Nem előtted hajlok meg, hanem az emberiség egész szenvedése előtt«; az utca, amelyen a *Feltámadás* hőse, a rabsorsoktól megigézett Szibériába szállított foglyok menetéhez tapad; a padlás, ahol Turgenyev nyomorék asszonya évtizedekig elzárva, látogatója előtt múltjára emlékszik, s dalt akar énekelni, amelynek csak első szavára emlékszik: »A mezőkön...«. Nem esztétikai élvezet volt ez, hanem a könyveken keresztül mások életének s a természet egész gyönyörűségének elrablása, kisajátítása a magam számára. Az életem színhelye mindössze a mély kútüreg nedves falai voltak s egy kicsi ablak, amelyen át a sziget mezői és fái olyan messzi, érzékelhetetlen képben egyszerűsödtek le, mint ahogy a térkép adja vissza a földkerekség szépségeit.

Ebbe az üres környezetbe minden belefért. Valóságos életem oly keveset nyújtott, hogy még a légy zümmögését, a napfény előmlését egy tájon, egy egyszerű falusi utcát, egy kis szoba berendezését is a könyveken keresztül kellett megkeresnem, átélnem, s ebben annyira mentem, hogy Dosztojevszkij *Feljegyzései*-t a halottak házából [sic!] a nélkül olvastam el, hogy valóságos életemmel szembeszökő hasonlóságaira csak egy pillanatig is gondoltam volna. Mindennapi életem a magam érdeklődése, képzelete vagy átérzése szempontjából egyszerűen nem volt, nem létezett. Menekvést kereső életösztonöm halálra ítélte. Egyes könyveknél a képzeleti képek annyira élessé váltak, hogy a sorok közül valósággal kiléptek, és látomássá sűrűsödtek. Különösen féltem ebben a tekintetben Flaubert részletező, művészi megjelenítéseitől. Éppen az *Education sentimentale* olvasásánál történt meg velem, hogy mikor a szajnai hajón leírja Frédéric és Mme Arnoux találkozását, az asszonyt, amint a koldus hárfajátékát hallja és Frédéric-t, ahogy magába szívja, magához társítja az ismeretlen asszonyt, egyszerre ezeknél a szavaknál: »mikor a zene megszűnt, szemhéjai többször megrebbentek, mintha álomból ébredt volna«, a szoba félhomályában Mme Arnoux arcát látom magam mellett, tekintetét felém fordította, s különös, hívó mosolya oly közelből világított rám, hogy a vér elöntötte a fejemet, szívem hevesen dobogni kezdett, s ijedten kellett futnom az udvarra a csodálatos kísértés elől, amely fogságom alatt először ez alkalommal jelentkezett. Máskor pedig egy Heine-vers feküdt előttem az asztalon. Északi-tengeri verseiből az ismert »Fern am schottischer Felsenküste« kezdetű. Néhány Heine-verset lemásoltam, s ez is azok között volt. Feléje hajoltam, s olvasni kezdtem, de hirtelen megdöbbenve hátráltam ... A sorok maguktól zengeni kezdtek. Azt hittem, megőrülök. Körüljártam a szobában, igyekeztem izgultságomat lecsillapítani. Pár perc múlva újra a kézirat fölé hajoltam. Megisméltődött ugyanaz a különös jelenség. Aznap nem olvastam többé. Felkerestem Németh Andort, vele sétáltam, s hosszas, belső küzdés után elmondtam, mi történt velem. Azt hittem, megdöbbenve néz majd rám, s igyekszik játszott nyugalommal kibeszélni fejemből a dolgot, mintha bolonddal kellene kíméleteskednie. Nem ez történt. Németh Andor arca egyszerre felderült. Elmondta, hogy hasonló esetei neki is voltak, s emiatt nyugtalansággal figyelte saját magát. Egyszer valamelyik francia költőből olvasott verset, amelyben a következő sor kivételes erővel fogta meg: »Pleuvent les bleux baisers des astres taciturnes«. A verset este olvasta, s éjjel nem tudott különös álmától megszabadulni. Nagy, kék, bársonyos eget látott, elől lebegő, tündöklő holdtányérral és óriási kék csillagokkal, amelyekből állandóan kékesen fénylő esőcseppek hulltak. Az egész kép titokzatos jelentőséggel hatott rá. Minden annyira lebilincselő volt benne, hogy sokszor azt hitte, nem képet lát, hanem muzsikát hall. Azon kívül az ég néma volt, de némasága mögött oly erős feszültségű kimondaniakarás lappangott, hogy ez

szorongó érzéssel töltötte el, s álmából többször felriadt. Valahányszor azonban újra elaludt, azonnal elébe tárult a bűvös álmkép. Később azután az enyémmel egészen hasonló eset történt vele. A *Chartreuse de Parme*-ban van egy jelenet, ahol a féltékeny Mosca gróf jegyese szalonjába lép, s az asszonyt szép unokaöccsével együtt ülve találja. A gróf féltékenységének lázában rémképet lát. Az a kényszerképzete támadt, hogy az asszony és a fiatal fiú nem is beszélgetnek, hanem szeme láttára csókolóznak. »Il devenait fou, il lui sembla qu'en se penchant ils se donnaient des baisers, lá, sous ses yeux«. Ennek a rálátásának meglehetett a lélektani alapja. Végre is egy bensőséges beszélgetés sokszor valóságos csókolózás, ennek tényleges külsőségei nélkül. Németh Andor azonban olvasás közben azon kapta magát, hogy ő a két alakot nem a gróf féltékenységén keresztül, hanem a valóságban is csókolózni látja. A kép olyan élesen rajzolódott ki előtte, hogy belédöbbsent. Többször egymás után elolvasta a sorokat, minden mondatnál külön megállt, hogy a valóságot magába rögzítse, hangosan ismételte, hogy csak a gróf ideges látomásáról van szó, s mégsem tudott szabadulni a képtől, hogy nem szavakat, hanem csókokat váltanak egymással. Ez a makacs ígézet annyira felizgatta őt is, hogy letette a könyvet, s többet nem merte kezébe venni, mert tudta, hogy a kínzó résznél megint fel fogja nyitni. Mihelyt így megbeszéltük ezeket a lelki tüneteket, már nem is táltuk félelmeteseknek. [...] Lassanként azután a művészi képzeletvilágnak életünkbe való beáramlását már nemcsak hogy nyugtalanul nem néztük, hanem a szerzett, rendszerint homályos benyomásokat kiérleltük, kiszélesítettük, s ilyenformán egy egész gazdag világot internáltunk magunk közé.” (273. oldal)

Legközelebb akkor emlékezik meg Németh Andorról, amikor elmeséli, hogyan próbálkoztak az asztali kopogásos szellemidézéssel a szerb Dobrovics sugallatára. Erről így ír: „Egy ízben mi is szorongva sápadoztunk Németh Andorral, amikor az asztal közénk hajolt, s azt kopogta ki, hogy Németh Andorral akar beszélni. A szellem szegény Gyulai nevű fiatal újságíró ismerősünké volt, aki a háborúban elesett. Emlékeztem vele való első találkozásomra. A Place Micheli omnibusz imperialján ült mellettem este, egy kis piros ruhás lánnyal összebújva. Magyarul beszéltek, minthogy nem tudták, ki vagyok, elmondták szépen egymás között, hogy szüleik kijátszásával, miképpen szöktek meg Budapestről.” (277. oldal)

Apja halálának híre az, ami újra eszébe juttatja Zádoryt és Németh Andort, az ő tapasztalataik alapján próbálja magát nyugtatni ekképpen. „az apák halálában a leverő érzés mellett van valami felemelő is. Az ember csak akkor lesz igazán felelősséget érző férfivá. Szabadabban terjeszkedhetik, nőhet, mint a fiatal fa, amely kikerül az árnyékból, ha óriási szomszédja kidől.”

Utoljára az utolsó előtti, a *Koporsók vére* című huszonnegyedik fejezetben utal Kuncz Aladár Németh Andorra, mégpedig akkor, amikor 1919 januárjáról,

a halállal való kétségbeesett küzdelemről emlékezik meg s arról, hogy végül is hogyan kezdett „a citadella dermedt némaságába visszatérni az élet...” (589. oldal) Ekkor így utal barátjára: „soltész egész nap kint volt, s az ápolókhöz szegődött, akiknek nehéz munkájában emberséges szíve egész melegével vett részt, Németh újra kezébe vette a könyvet és Horváth cigány a hegedű...”

Kitűnő életrajzot és, sőt sokkal inkább műrajzot készített Kuncz Aladár, de leginkább önmagáról vallott. Ennek megítélésében segíthet bennünket Németh Andor, aki Kuncz halálának esztendejében írja meg, barátja elvesztésének még friss fájdalmában azt a szabadversét, amely hozzájárulhat a Kuncz-portré teljesebbé tételéhez:

*Ünnepelje más a csitítás roppant tudományát, mely narkotikumokból épít
a kínlódás fölé enyhe lugast,
Méhzümögés s teleszirmú virágok bágyadt bólogatását hintve a pusztítás
irtózatos munkája fölé.
Idegen álmokat, enyhe mérgek zsongító fogását s kandi képzetait:
Én a belülről sugalló világosságot ünnepelem, amely a romboló erők
első rezzenésére feleszmél
S látja a teendőt!
A barátot, aki barátok közt ül szivarozva, hirtelen nyugtalanság fogja el,
Elsápad, hazasiet, s miközben nagy fájdalmakról panaszkodik, lámpát
gyújt, s mindent gondosan számbavesz,
Ami jelentős volt életében – s minden jelentős: bánat és öröm; az élet
bármely pillanatban megszakadhat, s ugyanakkor csodálatosan kerek.
Csak a kívülmáradó érzi a szakadást erőszakosnak, hogyan is érthetné
meg, hogy a különös hosszú ujjak süstté lettek, s nem érintik többé
a másik lélegző meleg tenyerét?
Mert egy dolog csak, nem több, ami miatt az ember, rendeltetése szerint,
a világra születik.
Egy s az a legjobb, s minden más kevésbé jó, az, amit álomban adtak:
Hogy két ember összetalálkozzék egy bizonyos napon,
Hogy egy nő megtaláljon egy férfit s annak párja legyen,
Hogy valaki elrántson valakit a villamos elől
S talán a nagy feladat, amiről a párkák dalolnak a gyermek bölcsője felett,
amit az ember tapogatva keresgél, s hogy meglelte-e s mikor: halálában
tudja meg.
Íme, az alkotó, aki a rombolás küszöbén megidézi, ami életének tartalmául
adatott:
A félelmetesen dörgő tengert a bárkával, amelyen százegynéhány ember
szorong.*

Hogy mindegyik látható legyen a kegyetlenül vastag falak közt, amint
tesz-vesz, fúr-farag, henyél vagy szórakozik,
A nyúlós napokat, az átvirrasztott éjszakákat és kegyetlen, szeles
hajnalokat.
Művész, aki kálváriádat megjártad, roppant csendesen fekszel a klinikán,
kimerült agy.
Édes a mérgek illata: újra a szigeten vagy,
Harmadszor dörög a tenger, a süstörgő tajték átcsap betegágyad fölött,
A virágok méze lecsorog ajkaidról,
Ágyad előtt szakállas, szuronyos katona áll,
Int s már csendesen szeded cókókódat,
Indulsz újra, végleg, a négy lécz közé, a repedező mennyezet alá, amelyről
por szivárog le, ha fejed felett dobognak.

(Emlékezés Kuncz Aladára, 1931)⁹

Talán azért nem volt fölösleges teljes terjedelmében idézni a verset, mert aki a *Fekete kolostort* jól ismeri, érzékelheti, hogy Németh Andort az a Kuncz Aladár ihleti meg közvetlenül a halál előtti és azt követő pillanatokban, aki nem más, mint a regény szerzője, annak a regénynek a megformálója, amely műnek az élményanyaga a vers szerzőjének is életét, megélt életének egy jelentős szakaszát jelentette.

Ezt még fokozottabban érzékelhetjük, ha „belelapozunk” Németh Andornak, a versével majdnem azonos című, de két évvel későbbi, a *Nyugaton* megjelent kitűnő esszéjébe. Igazi visszaemlékezésként kezdi, mint aki portrét szeretné csupán rajzolni elhunyt íróbarátjáról. Egy olyan együttlétet idéz fel, amelyeket már a „szigeten” terveztek az internáltak táborlakói: „Egy Duna-parti kávéház teraszán ültem együtt utoljára Kuncz Aladárral, egy esztendővel a halála előtt [...] Itt meg kell jegyezmem, hogy kolostorbéli éber álmaimban sűrűn szerepeltek a majdani összejövetelek. [...] Dadi volt e közös vágyálmok szertartásmestere. [...] Akkoriban már befejezte volt a *Fekete kolostort*, elkészült ezzel a nevezetes élménnyel, felszabadult. Mit akarhatott hát egykori fogolytársaitól?” Itt egy olyan részlete következik a Németh Andor-írásnak, amely egyúttal meglepő módon utalni látszik – akaratlanul is – József Attila kitűnő költői tulajdonságaira és empátiás készségére, amely poetizálódni képes, ugyanis ha emlékszünk a *Németh Andor* című versre, annak talán legfontosabb – kompozícióteremtő – motívuma éppen a tenger. Némethet a tenger ekkor saját belső élményeihez viszi vissza, s ezeket összekapcsolja a fogolyéveket követő friss élményekkel. Azt a pillanatot idézi meg magában, amikor megérkeznek az amerikai vöröskeresztes bizottság tagjai, hogy jelentést készítsenek a „hadifoglyok” helyzetéről, most társait hasonlítja hozzájuk: „Átjöttek a tengeren, és

visszamentek a tengeren, üzleteket alapítottak, gyermekeket nemzettek, bonyolították az életet, miközben mi eszelősen lődörögtünk, vagy öklünket harapdálva gubbasztottunk a fák alatt. Ez jutott eszembe, ahogy ott üldögéltek [mármint volt internált-társai – Sz. L. S.]. Mi változott? Kijutottak a kisebb börtönből a nagyobbba. Dadiban nem támadtak ilyen borús gondolatok. Szemmel láthatólag örült nekik, egyikkel is, másikkal is félrevonult, életkörülményeik felől érdeklődött. [...] Előbb azt hittem, hogy egy-egy apró adalék után kutat, hogy a romlandó emlékezetekből még utoljára átmentse művébe, amiért kár volna, de nem, láttam, hogy semmit sem akar már, mintha az elvégzett munkával egyszer s mindenkorra felszabadult volna *az alól a schopenhaueri lidércnyomás alól*, mely annyit foglalkoztatott bennünket hosszú, téli éjszakák során.” [Kiemelés tőlem – Sz. L. S.]

Németh Andor utal a regény fogadtatására, s úgy véli, a legélesebb kritikusokat is zavarba hozta a *Fekete kolostor* szinte példátlan közönségsikere, ugyanis úgy gondolja, a tökélyre ritkán reagálnak annyira közvetlenül, olyan szinte tüntető elismeréssel, mint erre a műre. Németh nem azt állítja, hogy nem tartja igazi remekműnek, csak azt érzi meg, hogy a meghatottsággal vegyes áhítat vesz erőt az olvasókon, mert szerinte itt az irodalom valami másnak az alibije: „A türelem és a megalázkodás iskolakönyve ez, egy szokatlan körülmények között lejátszódott megigazulás útikönyve, igazságra vezérlő kalauz, imitatio Christi, a vigaszt kereső lélek gyónása.” Elismeri, hogy a művészet Kuncz Aladár gyönyörű meditációja, de úgy véli, „érezni, hogy nem a zsenialitás kegyetlen ereje szöktette magasba a fejezeteit”. Összehasonlítja a művet Kuncz korábbi opuszaival és megállapítja, hogy semmi közük egymáshoz, a korábbiak minden ízükben kulturált, kissé feminin tárcák és regények, francia receptre készült delikát, de fűszertelen irodalmi csemegék, egy literary gentleman ízléses játszadozásai. „Emez [mármint a *Fekete kolostor*] szenvedély, láng, lobogás, füst és korom, azok [korábbi művei] egy irodalmi pálya emléknymai, ez az élete.” [Kiemelés tőlem – Sz. L. S.] Németh elmeséli, milyenek látták a fogság idején folytonosan jegyezgető Kuncz Aladárt, elismerve, hogy a *Fekete kolostor* e feljegyzések nélkül nem született volna meg, de végső soron hazamentésükkel meg is szűnt e szövegek jelentősége, ugyanis – vallja Németh Andor – „a mű nem a szigeti élmények lélektanilag hű naplója, reprodukciója, hanem az élmények másodfokon való átszenvedése, taumaturgia.” Példaként Gerhardt Hauptmann Atlantis-regényének hősére utal, ő éli meg ugyanis így hónapokkal utána, hogy megmenekült, a borzalmas hajótörést: „az emlékezetes német ballada hőse is csak akkor döbben tudtára a veszedelemnek, mikor már átlovagolt a befagyott bodeni tavon.”

Ezt követően Németh Andor Dadi alakjáról, külleméről ír, utalva arra, hogy puha, fekete kecskeszakállával krampuszhoz hasonlított, de „lénye is merő diablerie volt, amit a tábor népe jobban méltányolt, mint az intellektuelek. Úgy

emlékszik rá, mint aki gyenge és esendő volt – „az a levél emelte magához, melyben apja haláláról értesült [...] A szörnyű csapás után életmódja megváltozott. Hetekig színét se láttuk, búskomor lett, megöregedett. [...] Bánatáról sohasem beszélt, amit érzett, az ügyefogyottan összeeszkábált gondonkán zokogta el, melyet egy német szobrász faragott neki.” Ez a részlet élesen világít rá arra, mi a különbség Dadi és Kuncz Aladár, a fogságbéli magatartás, az eredeti jegyzetek, a *Nyugat*-ban megjelent naplórészletek és az évekkel később írt mű között, hiszen – mint már láttuk – a regényben már az apák elvesztésének „felszabadító”, felnőtté-, férfivá válás belső élményét fogalmazza meg a szerző. Igen, a szerző, igen, az irodalmi átlényegítés s az emlékezés mechanizmusa változtatja meg életérzéseinket, tapasztalatainkat, ezért van, hogy – Németh Andornak az eredeti fogságbéli emlékeivel szemben – a *Fekete kolostor*-ban ezt olvashatjuk: „az apák halálában a leverő érzés mellett van valami felemelő is. Az ember csak akkor lesz igazán felelősséget érző férfivá. Szabadabban terjeszkedhetik, nőhet, mint a fiatal fa, amely kikerül az árnyékból, ha óriás szomszédja kidől.”

Németh Andor, aki – mint már utaltam rá – egyébként is hajlamos volt az „irodalmi” pszichologizálásra, maga is úgy látja, hogy Kuncz emlékezetében két irányzat küzd egymással: a krónikás lelkiismeretessége és az inspiráció. Így általánosítja esszéjében a jelenséget. „Életünk nyilván nemcsak az események időbeli egymásutánja. Az ember születésétől haláláig reménykedik. Honnan tudhatná, miközben a szituációk úgy váltakoznak körülötte, mint az égen a fellegek, melyik az a helyzet, amely magában rejti élete értelmét, amely számára a legjelentékenyebb, amelyhez viszonyítva minden más előkészület volt vagy kicsengése lesz? Ki tudhatná, melyik az a pillanat, melyben sorsával szembekerül? A sors nem dörömböl mindig félreérthetetlenül, mint ama beethoveni szimfóniában.” Ezt igazolja fogadkozásuk – a szabadulás, a „feltámadás” pillanatában fogant minden esztendőben találkoznak – felidézésének és a valóságnak – fogolytársai későbbi sorsának – szembesítésével. Mindenki ugyanarra adta kezét: „Dudás, az aviatikus, aki a boulogne-i erdőben pár esztendő múlva felkötötte magát, a fiatal Maravits lovag, aki főbe lőtte magát, az elegáns zempléni dzsentri, aki ma tébolydában ül, s a többi, kiket Isten tudja, hova sodort a sors!” Azaz, azt igazolja Németh, hogy jól tette Kuncz, hogy nem frissiben összefércelt jegyzeteit tárta a világ elé a gyalázatról, mint „kultúrdokumentumot”, hanem kívárta emlékeinek megérését, de – teszi hozzá – „aki másodszor szenvedte át a sziget gyötrelmeit, már nem a dévaj s kajánkodó Kuncz Dadi, hanem az erdélyi Kuncz Aladár, az európai kultúra messze vetődött apostola. Egy bölcs és megbékélt férfi, ki elérte azt a kort, melyben a szenvedélyek lecsillapodnak.”

Szebben talán nem is lehetne szólni a regényről, mint ahogy azt Németh Andor esszéjének befejezésében teszi: „Különös nehézségi törvénynek engedelmeskedik

az emlékezet; oda hull, oda tér vissza csökönyösen, ahol a múlt élményanyaga a legsúlyosabb, a legtömörebb. Az a múlt, ami valaha lüktető valóság volt – de mikor? Hiszen a jelen megfoghatatlan, átmenet – ami mint jelen, nehézség, akadály, képzetek és érzetek kuszasága –, s csak utórezgéseiben egészen a miénk, mint szellemé lett anyag, termékenyítő és modellálható életmassza... Még hánykolódunk néhányan ebben az országban, akik emlékezünk a fekete kolostor dohos levegőjére, az udvarra, a toronyra s a felvonóhid láncának csörgésére: de az igazi kolostort Kuncz Aladár építette fel – s mivel az örök fájdalom, a mélázó nosztalgia az anyaga, időállóbb lett, mint a szigeti.”¹⁰

Befejezésül csak jelezni szeretnénk, hogy tudjuk, számos kérdéssel lehetne még szembenézni és nagyon sok szempontot felvetett már a szakirodalom is. Foglalkoztak – többek közt – a regény hitelességének problematikájával, Lőrinczi László például megállapította, hogy a kolostor bár teljesen olyan a valóságban is, mint amilyenek Kuncz leírta, mégis sohasem volt kolostor, ugyanis szerzetesek nem laktak benne. „A fekete csuhás – benedekrendi – barátok emlékét és szimbolikáját Kuncz egy nagyszerű költői fogással mentette át a fogolytáborra (kényszerű férfi-klastrommá) alakított várkastély falai közé.”¹¹ Foglalkoztatta az irodalmárokat, hogy Kuncz helyenként rosszul írja a neveket, már Jancsó Elemér kutatni szándékozott a levéltári adatokat, amelyeket végül Lőrinczi dolgozott föl. Szembesíthetnénk a szakirodalom olyan szerzőit, mint az említett Jancsó Elemér és Bóka László, ez már a poétikai problematika felé vinne bennünket, ugyanis Jancsó inkább a memoár-irodalom folytatását érezte hangsúlyosabbnak, Bóka a regény jelleget emelte ki.¹² Egyébként már Babits utalt a kérdéskörre, mégpedig úgy, hogy Dosztojevskij művészeti gondolkodását tekintette lehetséges összehasonlítási alapnak, amikor azt írta, hogy „Kuncz Aladár műve magasan kiemelkedik a háborús riportkönyvek dokumentum-sorából, s a legmélyebb értelemben vett regényirodalomhoz csatlakozik, akár a Holtak Háza.”¹³ Ezt erősíti meg Pomogáts Béla Kunczról szóló kismonográfiájában és Ács Margit is, a legutóbbi kiadás kísérő tanulmányában.¹⁴ Jancsó Elemér úgy érezte közelebb a művet az emlékirathoz, hogy szerinte az megőrzi egyúttal a napló egyszerűségét, közvetlenségét és folyamatoságát. Ő mutat rá arra is, hogy a *Fekete kolostor* irodalomtörténeti jelentősége éppen abban áll, hogy „folytatása és továbbfejlesztője az erdélyi napló- és emlékirodalomnak.”¹⁵ Természetesen beszélhetnénk arról is, milyen jelentősége volt magában az erdélyi irodalom történetében, milyen irodalomszervezői szerepkört vállalt és teljesített, hogyan hatott későbbi korok hasonló gondolkodására¹⁶, illetve – nem kevés okkal – szólhatnánk a transzilvanizmus alakulásának történetében játszott szerepéről is.¹⁷ Mindennek taglalása azonban egy másik hosszabb tanulmány tárgya lehetne, mint ahogy annak tüzetes vizsgálata is, hogy maga a szerző hogy gondolkodott művéről, hiszen szinte menet közben szerzői

önmegítélése is változott. Nem sokkal a mű befejezése előtt például így írt Zádory Oszkárhoz szóló levelében: „nagyobb könyvet írok, mondjuk regény formában, bár mindaz, ami benne lesz, színvalóság.”¹⁸ Kuncz Aladárra valóban ekkor figyeltek fel igazán, mert bár figyeltek rá mint irodalomszervezőre az *Erdélyi Helikon* szerkesztőjeként, recenzálták korábbi műveit is, de szépíróként csak a *Fekete kolostor* megjelenésekor fogadták be igazán, példa lehet erre a már említett Babits-kritika mellett Babits Mihályné Török Sophie írása, de még inkább Kosztolányi Dezsőé és Benedek Marcellé.¹⁹ Ilyen szempontból önálló, az intertextualitást alaposabban érvényesítő dolgozat tárgya lehetne annak vizsgálata is, hogyan építette be regényébe Kuncz a *Nyugat* 1920. évi első számában *Fogsági feljegyzések* címen közölt aperszüket tíz évvel később. Természetesen, ebben az esetben meg kellene kísérelnünk elhelyezni a művet a naplók, emlékiratok, önéletrajzok, azaz – Szávai János terminusával – a személyes jellegű műfajok²⁰ sorában, ez annál inkább is érdekes lehetne, mert az utóbbi időben megnőtt az érdeklődés a memoire-irodalom, a naplók, önéletírások és visszaemlékezések iránt, amit maguk a szépirodalmi kiadások is megerősítettek, gondolhatunk itt Füst Milán, Németh László, Radnóti Miklós, Márai Sándor, Illyés Gyula, Pilinszky János, Nagy László naplójának megjelentetésére. De, továbbmegyek: a szakirodalom is szívesen fordult az utóbbi időben a kérdéskörhöz.²¹

Hogy magam mégsem ezekkel a kérdésekkel kívántam foglalkozni, annak egyik oka az, hogy amiről már szólt az irodalomtörténet, annak vitatását – most – nem tartottam feladatomnak, másrészt magam is tudom, hogy a memoire, a napló, az önéletrajz más műfajokhoz képest „mindig kissé gyalázatosnak és önmagába merülőnek tűnik, ami talán azt mutatja, mennyire összeférhetetlen az esztétikai értékek monumentális méltóságával.”²² Dolgomnak azt láttam, hogy szembesítsek három kortárs szerzőt: József Attilát, Németh Andort, Kuncz Aladárt s közben rákényszerültem arra, hogy egyúttal Dadit is szembesítsem a szerző Kuncz Aladárral – még akkor is, ha ezt már egy kortársa is „elkövette”, de egészen másként²³ –, tettem mindezt úgy, közben kellett átélnem és belátnom: magam is „szerzővé” lettem és vagyok (!) s a múlandóságot helyrehozni igyekezve, a Paul de Man-i csapdába²⁴ esve, saját önolvasatomat is megírtam e „szembesítés” során, akaratlanul is gyarapítva immár a saját szellemi arcukat megrongálóinak számát, vigasztalásomra csupán az szolgálhat, amit a fenti csapda „ellenében” az egyik szembesített: József Attila mondott ki gyönyörű evangéliumi parafrázisában: „Hiába fürösztöd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat!” Tehet-e egyebet az írástudó?

JEGYZETEK

1. TVERDOTA György: *József Attila és Németh Andor*, In: *Ihlet és eszmélet – József Attila a teremtő gondolkodás költője*, Bp., 1987. 203. oldal
2. Csak a legfontosabbakat említem: NÉMETH Andor: *Medáliák – A szélén behajtva*, Bp., 1973. 296–301. oldal; SZABOLCSI Miklós: „*Kemény a menny*” – *József Attila élete és pályája 1927–1930*, Bp., 1992. 127–136. oldal; TVERDOTA György: *József Attila és Németh Andor, Forrás*, 1981/4. 67–70. oldal; VÖRÖS Boldizsár: *József Attila: Németh Andor: „Elvarázsolt” portré és profán ima*, In: „*A betedik te magad légy!*” *Újabb József Attila-versértelmezések*, (szerkesztette: Szabolcsi Miklós), Bp., 1991. 49–71. oldal; KABDEBÓ Lóránt: *Három versportré*, In: *Verseik között*, Bp., 1980. 36. oldal; SZIGETI Lajos Sándor: *A költői teremtés mint kegyelmi állapot – A tenger motívuma József Attila lírájában*, In: *Evangélium és esztétikum – Bibliái motívumok a modern költészetben*, Bp., 1996.
3. HANKISS Elemér: *A népdaltól az abszurd drámáig*, Bp., 1969. 13–15. oldal
4. Érdekességként itt utalok egy – nem egyszerűen – textológiai kérdésre, mégpedig a „kétpúpú” vagy „kékpúpú” változat problémájára. Az ultima manus elve alapján természetesen az utóbbit kell használnunk. Németh Andor minden bizonnyal azért idézi a másikat, mert birtokában voltak a korábbi változatok s azokon még így szerepel. Szabolcsi úgy látja, a kékpúpú meseibb, mitikusabb – ezért is lett a végleges jelző és ez a mesei-mágikus hang voltaképpen a Németh Andoré, az ő verseiben felidézett mesevilág is. Magam – erre később utalok – úgy gondolom, ez a változat a textus szürrealizmusát erősíti. (Vö. SZABOLCSI Miklós: i.m. 128–129. oldal.)
5. NÉMETH Andor: *A Medáliák*, In: *A szélén behajtva; Válogatott írások*, Bp., 1973. 296–301. oldal. Eredetileg: *A Toll*, 1938. február 20.
6. Vö. SZABOLCSI Miklós: „*Kemény a menny*”, 20., 142., 145., 240., 394. oldalak
7. Vö. *József Attila válogatott levelezése* (Sajtó alá rendezte és jegyzeteket írta: Fehér Erzsébet), Bp., 1976., 171., 173., 174., 175. oldalak
8. A továbbiakban az idézeteket követő zárójeles oldalszámok minden esetben a következő kiadásra vonatkoznak: KUNCZ Aladár: *Fekete kolostor – Feljegyzések a francia internáltságról*, Bp., 1986.
9. NÉMETH Andor: *Emlékezés Kuncz Aladárra*, I. m. 80. oldal
10. NÉMETH Andor: *Emlékezés Kuncz Aladáról – A szélén behajtva*. 228–234. oldal
11. LŐRINCZI László: *Utazás a fekete kolostorhoz – Irodalomtörténeti riport*, Bp., 1975. 14. oldal
12. Vö. JANCsó Elemér: *Kuncz Aladár emlékezete*, *Igaz Szó*, 1956/6.; BÓKA László: *Kuncz Aladár – Válogatott tanulmányok*, Bp., 1966.
13. BABITS Mihály: *Fekete kolostor*, Erdélyi Helikon, 1931.
14. POMOGÁTS Béla: *Kuncz Aladár*, Bp., 1968., 147–175. oldal; ÁCS Margit: *A Fekete kolostor regény-rétegei*, In.: Kuncz Aladár: *Fekete kolostor – Utószó*, Bp., 1986.
15. JANCsó Elemér: i.m. 916. oldal
16. Vö.: például KÁNTOR Lajos: *Játék vagy program?* In: *Irodalomtudományi és stilisztikai közlemények* (Szerkesztette: Láng Gusztáv és Szabó Zoltán), Bp., 1981.
17. Vö.: például POMOGÁTS Béla: *A romániai magyar irodalom*, Bereményi Könyvkiadó, 1993., illetve ugyanő: *A transzilvánizmus – Az Erdélyi Helikon ideológiája*, Bp., 1983.
18. KUNCZ Aladár: *Levelek (1907–1931)* (Sajtó alá rendezte Jancsó Elemérrel Máthé Szabó Magda), Bp., 1982. 253. számú levél

19. Vö.: TÖRÖK Sophie: *Felleg a város felett*, Nyugat, 1932/11.; KOSZTOLÁNYI Dezső: *Fekete kolostor*, Nyugat, 1931/4.; BENEDEK Marcell: *Fekete kolostor – Hajnaltól alkonyatig*, Bp., 1966. (Eredetileg: *Utóirat egy kritikához*, Erdélyi Helikon, 1931.)
20. Vö.: SZÁVAI János: *Az önéletírás*, Bp., 1978.; ugyanő: *Magyar emlékirók*, Bp., 1998.
21. Csak néhányat említve: NÉMETH G. Béla: *Emlékirás és történeti önismeret*, Alföld, 1993/2.; POSZLER György: *Önéletrajzok kora*, Alföld, 1993/2.; GÖRÖMBEI András: *A naplóforma változatai*, Alföld, 1993/2.; KÁROLYI Csaba: *Önéletrajz-szemle*, Holmi, 1993/2.; Z. VARGA Zoltán: *Önéletírás-olvasás*, Jelenkor, 2000/1.; BEDNANICS Gábor: *Ön-élet-történet-írás*, Jelenkor, 2000/1.
22. Vö. Paul DE MAN: *Az önéletrajz mint arcrongálás*, Pompeji, 1997/2–3.
23. Vö. LACZKÓ Géza: *A Dadi és a Kuncz*, Erdélyi Helikon, 1931. 518–524. oldal
24. Vö. Paul DE MAN: i.m.

Pozsvai Györgyi

KÖDKÉPEK AZ ELBESZÉLÉS LÁTHATÁRÁN

(Petelei István *A Csulakok* című novellájáról)

A szakirodalom az 1900-as évek fordulójának prózáját a „lelki táj” művészetének betetőzőjeként méltatja. A korszak irodalma egyfelől a kisváros kínálta témához vonzódott.¹ Másrészt pedig az ún. tájirodalomban a múlt, vagyis egy elveszített világ idővel megszépült. Miután az emlékezés jelene felől idillinek tűnő életforma iránti nosztalgiát rejtette magában a regionalizmus szimbolikája. A Petelei-novellisztika a „zárt földrész”, Erdély szellemének „etikai-kultikus őrzése”² által magaslott ki e prózavonulatból. Holott feltevésem szerint kikezdi a vidék jelképességét, és pedig abban az összefüggésben véve, hogy az „pszichológiai érzeteket és terápiát jelenthet.”

E Petelei-képtár tárlatvezetőjeként³ útbaigazításul előrebocsátom, hogy e novella egyrészt a képszerű narráció külsődleges módozatával él (így szemléltet tájat, enteriört és emberi alakot), másrészt pedig a(z elbeszélői) képzelőerő létrehozta öntükröző képi jelkomplexumot, valamint a képalkotás műkedvelői mintadarabját őrzi, és a képélménynek is hangot ad az utóbbival kapcsolatosan. A képiség említett műfajait, valamint tudati (megalkotási), formai) megjelenési típusait, illetve konkretizálódási (értelmezési) változatait a szerzői elbeszélő úti beszámolója foglalja textuális keretbe. Ráadásul az elsődleges szintű narráció, lényegében véve, két fő eseménysort ismertet és von össze. A Csulak-fivérek